

TILNING RIVOJLANISHI VA TARAQQIYOTIGA DOIR

Yuldasheva S.F.

*Umumiy tilshunoslik
kafedrasida o‘qituvchisi*

Tilshunoslik fanining paydo bo‘lishi va rivojlanishi, til va tafakkur, til va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlar, tilning jamiyatdagi o‘rni, ichki tuzilishi - tilning tasnifi, uni tahlil qilish usullari va shu kabi masalalarni o‘rganadigan fandır.

Tilni tilshunoslikdan tashqari falsafa, mantiq kabi boshqa fanlar ham o‘rganadi. Ma’lumki, tafakkurga daxldor masalalar mantiq ilmining mavzusidir. Shu tufayli mantiqchilar tafakkur qonuniyatlari bilan birga, fikrning tilda aks etishini o‘rganmasliklari mumkin emas. Bundan tashqari, til va tafakkur bir-biri bilan uzviy bog‘langan, biri-ikkinchisiz yashay olmaydigan hodisadir, tafakkur tilda yashaydi, har qanday nutq asosida esa tafakkur yotadi. Mantiq tilni ana shu yo‘nalishda o‘rganadi. Tilning paydo bo‘lishi va rivojlanishi jamiyat taraqqiyoti bilan bog‘liqligi tufayli til sotsiologlar tomonidan ham o‘rganiladi. Jamiyat tarixiy taraqqiyoti jarayonida sodir bo‘lgan voqea va hodisalar tilda aks etmay qolmaydi. Shunga ko‘ra, tarixchilar til tarixiga, tilshunoslar esa o‘z navbatida tarix faniga murojaat qilmay ilojlari yo‘q. Demak, tilshunoslar tilga oid masalalarni hal qilishda etnografiya, psixologiya, antropologiya, matematika, geografiya, fizika va boshqa fanlarga oid materiallar va xulosalardan foydalanadilar. Shunday qilib, tilni faqat tilshunoslikda emas, balki boshqa fanlar bilan o‘rganish lozimligi namoyon bo‘ladi. Bu sohadan har bir fan o‘z mavzusini ajratib oladi. O‘rganilish sohasini ajratib olish nuqtai nazaridan tilshunoslik ikki turga:

Mikrolingvistika (kichik tilshunoslik) va **makrolingvistika** (katta tilshunoslik)ga ajratiladi.

Mikrolingvistika - tilning faqat ichki, ya’ni fonetik, leksik va grammatik tuzilishini, makrolingvistika esa, tilni boshqa fanlar bilan bog‘lab o‘rganadi.

Makrolingvistika - tilning paydo bo‘lishi va uning taraqqiyot qonunlari, tilning ijtimoiy mohiyatini: uning tafakkur bilan munosabatini, til va boshqa signal sistemalari orasidagi o‘xshashlik va farqlarini, tilning tarqalishi - dialekt (shaxsiy sheva), yangi til masalalari kabi muammolarni o‘z ichiga oladi.

Tilning paydo bo‘lishi va uning taraqqiyot yo‘lini o‘rganish tilning qanday hodisa ekanligini tasavvur qilish imkonini beradi.

Tilshunoslik tarixida qadimdan qarama-qarshi ikki fikr o‘rtasida kurash boradi. Shulardan biri XIX asrda Germaniyada Avgust Shleyxer tomonidan asos solingan

tilning tabiiy hodisa ekanligi haqidagi fikrdir. Shleyxer u yoki bu hodisaning tabiiy yoki ijtimoiyligini xalqning irodasi shu hodisaga ta’sir ko’rsata olish-olmasligi nuqtai nazaridan aniqlaydi.

Uning fikricha, tilning rivojlanishi xalq istagiga bog’liq bo’lmaydi, u o’z qonunlari asosida rivojlanadi, demak, til - tabiiy hodisalar qatoridan o’rin olishi kerak. Bundan til dunyodagi boshqa tabiiy hodisalar singari o’z-o’zicha paydo bo’ladi, rivojlanadi, kezi kelganda, yo’q bo’ladi, o’ladi degan ma’no kelib chiqadi.

Til kishining tabiiy xususiyatlari (masalan, yurish, nafas olish, ovqatlanish va boshqalar)ga xos narsadir. Olma daraxti ma’lum vaqt o’tishi bilan olma hosili berganidek, odam bolasi ma’lum yoshga yetganda gapira boshlashi kerak. Bunday fikrni ilgari surgan olimlarda ba’zi «dalillar» ham bor edi. Ular lotin, sanskrit (qadimgi hind tili) kabi o’lik tillarni misol qilib ko’rsatishadi. Mazkur fikr tarafdorlari o’z nazariyalarini asoslashda nemis faylasuf olimi Gegelning absolyut g’oyasidan foydalanadilar. Tilning paydo bo’lishi va rivojlanishini ana shu absolyut g’oyaning harakati deb bilishdi.

Aslida tilning paydo bolishi va taraqqiyoti insoniyat jamiyati bilan uzviy bog’langan. Til jamiyat mahsuli, jamiyat bor joyda til paydo bo’ladi. Jamiyatdan tashqarida yashagan inson bolasi qancha umr ko’rmasin, u gapirmaydi. Chunki til nasldan-naslga, avloddan avlodga o’tmaydi, ya’ni uning irsiyatga hech qanday aloqasi yo’q. Irsiyat qonuniga binoan, bolaning biologik, antropologik xususiyatlari (tanasining va sochining rangi, yuz tuzilishi va boshqalar) avloddan avlodga o’tadi, lekin o’zbek oilasida tug’ilgan bola faqat o’zbek tilida gapiradi, deyish noto’g’ridir. U qaysi tilda gapira boshlashi, qaysi oila, qaysi ijtimoiy muhitda tarbiyalanishiga bog’liq: agar chaqaloq rus tilida gaplashuvchi jamoa ichida tarbiyalansa, ruscha, tojiklar ichida tarbiyalansa, tojikcha gapiradi.

XX asr boshlarida Hindistonda ro’y bergan voqea bu mavzuga yaxshi dalil bo’la oladi. U yerda bo’rilar to’dasi orasida ikki qizchaga duch kelingan. Qizchalardan biri - 2, boshqasi - 7-8 yashar bo’lgan. Ular bo’rilarga xos xatti-harakatlar qilishgan, lekin gapirishni bilishmagan. Hindistonlik psixolog olim bu ikki go’dakni dastlab uyda, keyinchalik kattasini (kichigi ko’p vaqt o’tmay, kasallanib vafot etgan) bolalar uyida tarbiyalagan. Bu qiz yana 10 yil atrofida umr ko’rdi, ammo til va yurish-turishda aytarlik muvaffaqiyatga erisha olmadi. Bu yillar mobaynida u 45 ga yaqin so’zni o’rgandi, lekin ulardan gap tuza olmadi. Bu voqeani chuqur tahlil qilgan psixologlar, sotsiologlar, tilshunoslar shunday xulosaga kelishgan:

1. Til tabiiy hodisa emas.
2. Tilning paydo bo’lishi uchun kishilik jamiyati bo’lishi shart.

3. Til - nutq muhiti bolaning chaqaloqligida yaratilishi va chaqaloqqa bir tomonlama til ta’siri o‘tkazish muhim, u hal qiluvchi ahamiyatga ega.

4. Til va tafakkur bir vaqtda paydo bo‘ladi, birga rivojlanadi, biri ikkinchisiz yashay olnaydi.

Shunday qilib, til ijtimoiy xarakterga ega, chunki u jamiyat taraqqiyoti, mehnat faoliyati jarayonida yuzaga keladi. Til faqat jamiyatda, odamlar orasida mavjud bo‘ladigan ijtimoiy quroldir. Tilning taqdiri uning yashashi, rivojlanishi faqat shu tilda gaplashuvchi jamiyatga bog‘liq. Til jamiyat bilan paydo bo‘lganidek, jamiyat bilan birga o‘ladi. Yuqorida lotin, sanskrit tillari esga olinib o‘lik tillar deb aytilgandi, chunki bu tillarda gaplashadigan, uni o‘z ona tili deb hisoblaydigan xalq yo‘q, hozirgi kunda bu tillarning lug‘at tarkibi, tovushlar majmui, grammatikasi bor, ular to‘g‘risida fikr yuritish, boshqa tillar bilan qiyoslash mumkin. Ammo bu tillarda rivojlanish yo‘q, qadimdan qanday bo‘lsa, hozir ham shunday va shundayligicha qolaverdi.

Ta’kidlash joizki muloqotdagi til, innovatsiya va texnologiyalarning rivojlanishi, boshqa tillardan yangi so‘zlar kirib kelishi natijasida, doimiy ravishda shakllanib boradi. Ma’lumki, immigratsiyada yashagan qardoshlarimizning o‘z tilining sofliğini saqlash uchun olib borgan say-harakatlarini ham inobatga olish zarur.

Yana bir misol, vatandoshimiz bo‘lgan bir katta tadbirkor intensiv ravishda xitoy tilini o‘rganib, Xitoy Respublikasiga ulkan tijorat shartnomasini imzolash uchun boradi va muzokaralar olib borish jarayonida xitoy tilida muloqot qilishga harakat qiladi, ammo xitoyliklar mazkur tadbirkorning mablag‘i hisobli ekanini, tarjimon yo‘llash uchun sarf-xarajatni iqtisod qilayotganini tushungan holda beg‘araz yordam sifatida tarjimon biriktirishlarini, hamda ularning xitoy tilini buzib gaplashishga yo‘l qo‘ya olmasliklarini jiddiy ravishda ta’kidlaydilar.

Xulosa qilib aytganda, boshqa millat va elatlarning etnografiya va til sohasida, tilning sofliğini saqlash yuzasidan orttirgan tajriba va ko‘nikmalarini o‘rganish bizning manfaatga xizmat qiladiganlarning eng ma’qullarini o‘zlashtirishimiz tilimizning sofliği, dunyo hamjamiyatining bizning tilga nisbatan e’tirofi oshishi muhim omillardan biri deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduazizov A.A. Hozirgi zamon ingliz tili nazariy fonetikasi. — Toshkent: 1986.
2. Azizov O.A. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: 1963.
3. Boltayev M. Lotin yozuviga asoslangan yangi o‘zbek alifbosi va imlosi. – Samarqand: 2000.